

YAZARLARIMIZDAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN KATKILAR

.....
Nevzat GÖZAYDIN
.....

Refik Halit Karay (1888-1965) dilimizi en güzel kullanan yazarlardan biridir. Geçen yüzyılın edebî dünyasında kendisine önemli ve haklı bir yer edinmiştir. Eserlerinin çoğunun dili, bugün bile okuyanlara yabancı gelmemektedir. Bazı romanları ve hikâyeleri artık klasik eser sayılmaktadır. Geçenlerde yeniden okuduğum *Sürgün*, bu türden güzel bir örnektir. *Türkçe Sözlük* (2011, TDK Yayını) içinde yer almayan bazı madde başı veya madde içi söz varlığını verebildiğim anlamlarıyla ve örnek cümleleriyle aktardım.

Aslı Erdoğan (doğ.1967) ise günümüzün yaşayan hikâye ve roman yazarlarındandır. Genç yaşta yayımladığı kitapları ile yurt içinde ve dışında üne kavuştu. *LİRE* dergisi tarafından “geleceğin 50 yazarı” arasında gösterildi. *Hayatın Sessizliğinde* Dünya Yayınlarınca yılın kitabı ödülüne layık görüldü. Kitaplarının bir kısmı Avrupa dillerinde yayımlandı. Onun üç kitabını da *Türkçe Sözlük* için dikkatle taradım. Böylece iki kuşağın temsilcilerinin dilimize katkılarını göstermek istedim.

Bunların dışında bu geçen yüz yıllık süre içinde eserler veren Peride Celal (1915-17.6.2013) ve Ayla Kutlu (doğ.1938) ile Selim İleri'den (doğ.1949) bazı örnekleri söz varlığımızı zenginleştirdiğinden aşağıda gösterdim. Selim İleri'nin bu eseri onun ilk romanıdır.

Aktardığım örneklerde yazarların yazım biçimlerine dokunmadım ve aynen aldım. Özellikle R. H. Karay'ın döneminde bazı sözlerin nasıl yazıldığı da görülmüş oluyor. Yazım sorunları üzerindeki tartışmalara bunların da küçük bir katkısı olabilir.

ağzından cimbızla laf al-: Karşısındakini sıkıştırarak, zorlayarak konuş-
turmak. “Onunla sohbe kalkışacağıma onkoloji kitabı okurum daha iyi;
ağzından cimbızla laf almıyor.” (AE/TBD, 13-14)

ahlaya puflaya: Yorgunluktan, sıkıntıdan ah, of, uf vb. sesleri çıkararak.
“Gelip çöküverirdi ahlaya puflaya Hanımefendi’nin yatağının ucuna.” (PC/
BHÖ, 37)

alelâmya: Körlemesine, körükörüne, boşu boşuna. “Bu, oraya alelâmya
konulmamıştır; bizler alelâmya iş yapmayız. (RHK/S, 83)

aralarında ayrı gayrı kalma-: Birbirine güvenip sıkı dost olmak. “Kısa
bir müddet içinde iki taraf birbirini iyice öğrenmiş, aralarında ayrı gayrı
kalmamıştı.” (RHK/S, 95)

âvareser: Başiboş, serseri. “Senin gençliğin bu âvareser adamın eksik-
lerini, kusurlarını taşımakla ziyan oldu.” (AK/EBK, 57)

bağırған: Dikkat çekici biçimde aşırı kabartılmış. “İnce, uzun parmak-
larını kızının kızıl gümrak, kalın telli bağırған saçlarının içine sokup onları
kaşdı.” (AK/EBK, 49)

bakara gülü: Yaprakları içiçe sıkıca kapanmış bir tür kırmızı gül. “An-
nem uzun saplı bakara güllerini koyacak vazo bulamadı içerde.” (Sİ/DG, 13)

bana bana: Sürekli batırıp çıkararak: “Bayat ekmekleri dilimlerini çaya
bana bana, balla beraber yedi.” (AE/TBD, 36)

barışkanlık: Barışsever olma, barışsever. “Onun hayata bakışında kırıl-
ganlıktan çok barışkanlık var.” (AK/EBK, 367)

boğmak boğmak: Boğum boğum. “Sularda durmamacasına kalınlaşıp
inceleşen, boğmak boğmak uzanıp kısalan yılanlar koşup koşup dönerek
gözleri yoruyordu.” (RHK/S, 27)

boru: *TS*’de üçüncü bir anlam eklemek gerekiyor. Burada ‘korna’ an-
lamındadır. “Horoz sesleri, böğüren bir inek, uzaktan otomobil boruları.”
(RHK/S, 30-31)

buz kes-: Burada ‘ilgisiz, vurdumduymaz, dünyaya küsmüş’ anlamı
taşıyor. “Akerdeonuyla en buz kesmiş yüreği bile çözdüğünü söyleyerek
övünmeyi seviyor.” (AE/TBD, 4)

cart renkli: Göz alıcı, parlak renklerle dolu. “Her şeyi karman çorman
eden cart renkli, bozuk perspektifli bir Rio gravürü.” (AE/KPK, 17). Bu

örnek cümledeki “karman çorman et-” ile “perspektifli” maddelerinin *TS*’de örnekleri yoktur.

cisimleniş: Varlığı görünür olma. “Dördünün birden, hemen hemen aynı anda karanlıkta cisimlenişimi algıladıklarını anladım.” (AE/MM, 4)

çabuk çabuk: Hızlı bir biçimde, çabucak. “Nihal musluk başına dönmüştü, çabuk çabuk kahve fincanlarını yıkıyordu.” (PC/BHÖ,48)

çakır keyfi ol-: *TS*’de ‘çakırkeyif ol-’ biçiminde yer alan bu sözü RHK hem ayrı yazmış hem de ‘çakır keyfi’ diyerek çakır kelimesine ağırlık vermiştir. “Çoktan beri ağzına içki koymıyan Hilmi Efendi çarçabuk çakır keyfi olmuştu.” (RHK/S, 38)

çeşni ver-: Değişiklik içinde olmak, farklı farklı görünmek. “Beş altı oyuncu kız kapıdan, kendilerine çeşni vererek, salına döküle geçtiler.” (RHK/S, 159)

doberman: (Karl F. Dobermann’ın adından) Alm. Dobermann, kısa ve sert kıllı Alman bekçi köpeği: “Azınlık, villalarda, korumaları ve dobermanlarıyla yaşardı.” (AE/KPK, 41)

düzen dışılık: Düzen dışında kalma durumu. “Düzenle düzensizliğin etle tırnak kadar ayrılmaz olduğunu göstermişti ona.” (AE/KPK, 97)

elkap: Lakaplar. “Osmanlı hanedanından kız almak, yarı damat sayılmak isteyen elkap ve rütbe düşkün gençler...” (RHK/S, 59)

emniyet getir-: İnanmak, kesin olarak güvenmek. “Köşeyi döndüğüne emniyet getirince Daim Bey, canım diye bağırdı.” (RHK/S, 29)

erkekçilik: *TS*’de ‘erkekçil’ madde başı olarak var, ancak ne ‘erkekçi’ ne de ‘erkekçilik’ sözleri var. Anlamı ‘erkeğe düşkün olma durumu’ olarak verilebilir. Zaten yazar da örnek cümle içinde anlamını ortaya koymaktadır: “Bu kantocu kızı neden hatırlamıştı! Belki de erkekçiliğinden; erkeği hem dövmekten, hem de erkek dayağı yemekten haz eder bir hâli olduğundan.” (RHK/S, 105).

ensestvari: Enseste yakışır biçimde. “Bilgisayarlarıyla ensestvari bir ilişki geliştirmiş mühendislerdi.” (AE/KPK, 36)

etvar: Tavırlar. “İsterse eve çağırırız, adamın görünüşünü, etvarını, sesini, aklını tartsın kızımız.” (AK/BGKO, 92)

fütür kapla-: Umutsuzluk içine düşmek. “Bizi memleketten çıkardıkları zaman, önceleri hepimizi fütür kaplamıştı.” (RHK/S, 36)

güzelle-: Güzel, hoş duruma getirmek. “Limon, portakal kabuğuyla odanın kokusunu güzelleriz.” (Sİ/DG, 7)

haya damarı patla-: Utanma duygusunu yitirmek. *TS*'de aynı anlamda ‘ar damarı çatlamış’ verilmiş, ad olarak: “Çoğu ya çok geçgin, yahut toy, haya damarı patlamış mahlûklardı.” (RHK/S, 115)

hülyasını kur-: Hoş, tatlı bir hayal içinde olmak: “Hayır, uyumuyordu, rüya olmadığı, hulyasında kurmadığı muhakkaktı.” (RHK/S, 31)

hülyaya kapıl-: Hoş, tatlı bir hayal içine girmek, hayal kurmak. *TS*'de ‘hülyaya dalmak’ biçimi yer alıyor: “Bir aralık güzel hulyalara kapılarak sakinleşiyor.” (RHK/S, 31)

ışıldak: Işıltılı, parıltılı: “Buz parçaları çarçabuk eriyor, bu ışıldak küpler mütemadiyen buğulanıyordu.” (RHK/S, 34) *TS*'de yeni bir anlam olarak alınmalıdır.

icabat: Gerekenler, gerekli görülen her şey: “Ben yakında evin hanımı olacağım; bana icabatı öğret, bana ablalık et.” (AK/EBK, 235)

ipini koparmış: *TS*'de fiil olarak verilmiş ve sıfat olarak da kullanıldığı belirtilmemiş. ‘Serseri, macerasever’ gibi bir anlam verilebilir: “En vahşi toprakların, ipini koparmış, altın avcısını, çılgın yürekliyi alt ettiğini anımsatırım.” (AE/KPK, 2)

işin dümenini öğret-: Gizli kapaklı yollarla amaca ulaşmayı göstermek: “İsviçre’ye yerleşmek isteyenlere yol gösteriyor, işin dümenini öğretiyordu.” (PC/BHÖ, 14)

işret âlemi: *TS*'de ‘işret’ var, örneği yok. Aynı veya yakın anlamdaki ‘içki âlemi, rakı âlemi’ var: “Karısını şahit tutarak eski zenginliğini, işret âlemlerini anıyor.” (RHK/S, 38)

kaderine küs-: Alın yazısına kırgınlık duymak, üzülmek: “Bir süre söylenecek, kaderine küsecek, geçmişleri eşeleyip hayıflanacak.” (Sİ/DG, 7)

kadifemsi: Burada ‘yumuşak, insanın içini ısıtan, insana hoş bir duygu veren’ anlamlarındadır.: “Ilık, kadifemsi yaz akşamlarında, Kız Kulesi’nin tam karşısındaki çay bahçesinde oturur uzun sohbetlere daldık.” (AE/MM, 117). Örnek cümledeki ‘sohbete dal-’ madde içi olarak *TS*'de bulunmuyor.

kafurulu: İçinde kafuru olan: “Vücudunu kafurulu ispiroto ile ovardı”. (RHK/S, 52)

kapı yoldaşlığı: *TS*'de 'kapı yoldaşı' madde başı var, ancak bu yok, 'kapı yoldaşı olmak' denebilir: "Kapı yoldaşlığı havası ile yeniden yaklaşıyorlardı birbirlerine." (PC/BHÖ, 61)

kimlik bunalımı: Genellikle yabancı ülkelerde uzun süre kalan, geçmişle sıkıntısı bulunan, nereye ait olduğuna bir türlü karar veremeyen kimşenin iç duygusu. "Kimlik bunalımını aşmış, yerinin yabancılar arasında olduğuna karar vermiş." (AE/TDD, 19)

kodes kuşu: 'Sık sık hapisaneye düşen, sabıkalı' anlamında olan ve genellikle argoda kullanılan bir madde başı. "Müşterileri berduşlardan, kulağı kesiklerden, kodes kuşlarından oluşurdu."

kurşun sirkesi: Genellikle halk tedavisinde kullanılan kurşun dökme işlemindeki eritilmiş kurşunun sirke içinde bekletilmesiyle elde edilen bir tür sirke. "Karısı yanında olsaydı başına kurşun sirkesine batırılmış tülbentler koyardı." (RHK/S, 52)

kurumlu: *TS*'de var olan madde başından başka, diğer bir madde başı, (II) olarak açılmalı ve 'içinde kurum olan' değil, 'gururlu, burnu büyük, çalılımlı' gibi bir anlam verilmelidir. "Başını geriye atmış, küçük, kalkık, kurumlu burnunu havaya dikip yarım gülümseyişiyle..." (AE/MM, 114)

kurumlan-: *TS*'de (I) için bir örnek cümle. "Akademisyenliğiyle, katıksız Avrupalı renkleriyle kurumlanırdı." (AE/MM, 9)

navab: Naiplik yapan kimse. "Gayesi Hindistan'ı boylyarak orada Müslüman navab ve yarı müstakil hükümdarlardan bir servet vurmaktı." (RHK/s. 91)

onuru kırıl-: Anlamı 'gururu incinmek, haysiyeti aşağılanmak' olabilir. "Onurun için her gidişin, onurunun biraz daha kırılmış bir dönüşü oluyor." (AK/EBK, 129) ve başka bir örnek "Bu işe, Onuncu Yıl kutlamalarına çağrılıp onuru kırılınca gelip başladığı, anlatıldı." (*age.*, 137)

oygu: 'oyulmuş yer' anlamındadır. "Boyun oygusu beline kadar işlemeleli açık kahve renkli Şam entarisi var sırtında." (AK/EBK, 35)

özyaşamsal: Öz yaşama ait. "Yüzde yüz özyaşamsal bir kitap yazmaya soyunmuştu bir zamanlar" (AE/KPK, 77)

saç torbası: Türkçemizi zenginleştiren halk kültürü verilerinden birini Ayla Kutlu tarihin derinliklerinden çıkarıp eserinde kullanmış. Bugün artık belki küçük yerleşim yerlerinde varlığını sürdüren bu madde başının kolaylıkla anlaşılamayacağını düşünen yazar, geniş bir de açıklama yapmaktan

geri kalmıyor. Örnek cümleyi verdikten sonra bu açıklamayı zaruri görüyor. “Erimiş camlar, işlemeli, oymalı tahta parçaları, kavanozlar, saç torbaları buluyorlardı” dedikten sonra şunu da ekliyor: “Hamamdan çıktuktan sonra uzun uzun taradıkları makas görmemiş saçlarından dökülenleri ve şimşir taraklara takılanları yumakçıklar yapıp bir torbaya dolduran Osmanlı kadınlarının tarihi vardı onlarda. Mahrem olanı saklıyorlardı.” (AK/EBK, 11)

sade suya tirit: ‘Pek fazla önemi olmayan, değersiz’ anlamına gelebilen bu madde başının örneği şudur: “Sade suya tirit orta sınıf serserilerin tersine, bunlar sıradan görünmek için canlarını dişlerine takan gerçek suçlulardı.” (AE/KPK, 96)

sapkınca: ‘Sapkına uygun bir biçimde’ anlamındadır. “İçten içe, suçlulukla dolu sapkınca bir zevk duyduğunu da seziyordu.” (AE/KPK, 17)

sereserbest: Anlamının ‘tamamen serbest, hür, hiçbir, engel olmaksızın’ olduğunu düşünüyorum. “Birdenbire yabancı bir şehirde, açık saçık, kayıtsız kontrolsüz, sereserbest düşürmenin zevkini sürüyorlardı.” (RHK/S, 59). Burada geçen ‘zevkini sürmek’ deyimini de *TS*’de bulunmuyor.

sille ye-: Mecazi olarak ‘bozguna uğramak-, çöküntü yaşamak, darbe yemek’ anlamındadır. “Sokakta yapayalnız, aldatılmış ve terkedilmiş görünce ölçüsüz bir bedbinlik duymuş, bir felaket sillesi yemişe dönmüştü.” (RHK/S, 151)

sulu sulu: Bu ikilemenin mecaz anlamını ‘bayağıca, hoş olmayan, gereksiz ve boş övgülerle dolu’ olarak verebiliriz. “Sulu sulu yalvaracak, bir an önce otele dönmek için.” (PC/BHÖ, 13)

takır takır konuş- (veya söyle-): ‘Hiç çekinmeden, açıkça, korkusuzca’ anlamındadır ve yazar ikisini de kullanmıştır: “Kocasının sorusunu duymamışçasına takır takır konuşuyordu.” (s. 143) “Ben kardeşlerimi severim, ama gerçeği de söylerim takır takır.” (PC/BHÖ, 26)

tanımsız: ‘Tanımı olmayan, tanımlanamaz’ anlamındadır. “Suların akışı, avuçlarından sızıp gitmesi tanımsız bir acı veriyor bana.” (AE/MM, 90). *TS*’de ‘tanımlı’ var, ancak örnek bir cümle bulunamamış.

tırnakla-: *TS*’de burada kullanılan mecaz anlamı verilmemiştir. Yazarın benzetmesini ‘yalayıp geçmek, hafifçe çizmek’ biçiminde anlayabiliriz. “Birden hatırına bu denizin Boğaziçi’ni yalayıp Sarayburnu’nu tırnakladık-tan sonra Marmara’yı aşmış olması ihtimali geldi...” (RHK/S, 27)

tutturak: ‘Sürekli aynı şeyi ileri sürmek istenen söz’ anlamındadır. “Bacım Helal’in bitmek bilmeyen tutturaklarından, çıkardığı dertlerden usanmışım.” (AK/EBK, 365)

yalan söylemekle dil aşınmaz: ‘İnandırmak için kolaylıkla yalan söylenebilir zararı olmaz’ anlamındadır. “Rezzan’ı sevmezlerdi. Öznur üstelediği için gelmişlerdi evine, yalan söylemekle dil aşınmaz, diye düşünmüşlerdi. (AK/T, 292)

yatkın: Buradaki anlamı ‘az eğimli’ olsa gerek. “Ufacık İskenderun, basık evleri, yatkın sahili ve etrafındaki kocaman dağlarıyla İrfan’ın göğsüne basıyordu.” (RHK/S, 151). Son iki kelimeden oluşan deyim ise *TS*’de bulunmuyor. Anlamının “sıkıntı vermek, bunalıma sokmak’ olduğunu düşünüyorum.

yol aç-: *TS*’de bu madde var, ancak buradaki anlamıyla yer almıyor. ‘Kullanımını sağlamak, işletmeye açmak’ olabilir. “Gündüzleri ceryanı kesen elektrik fabrikası tam o sırada ışığa yol açtı, sahil boyu anahtarları açık durup bekliyen ampullerle birdenbire şenlendi.” (RHK/S, 149)

yüreğini kavi tut-: Anlamı ‘morali güçlü olmak, cesur olmak’ diyebiliriz. “Ne kadar kavi tutmaya çalışsa yüreğini, tümünden haksız olmadığını da düşünmeden edemiyor.” (AK/BGO, 56)

yüz göster-: Yazar burada *TS*’de verilen anlamdan farklı bir anlamda kullanıyor. ‘Yakınlık göstermek, yardımcı olmak’ diyebiliriz. “Acaba konsolos müracaat edenlere yüz gösteriyor muydu, yoksa yabancı ve düşman muamelesi mi ediyordu?” (RHK/S, 80)

zehir et-: ‘Acı, keder, sıkıntı, üzüntü vermek’ anlamındadır. “Neden surat asıp şu güzel günleri zehir ediyorsun?” (PC/BHÖ, 113). Başka bir deyişle ‘berbat etmek, kötüleştirmek’ gibi bir anlam da verilebilir, bu örneğe göre.

Kaynaklar:

Aslı Erdoğan, *Taş Bina ve Diğerleri*, İstanbul, 2009. (AE/TBD)

_____, *Mucizevi Mandarin*, İstanbul, 2014. (AE/MM)

_____, *Kırmızı Pelerinli Kent*, İstanbul 2014. (AE/KPK)

Selim İleri, *Destan Gönüller*, İstanbul 1973. (Sİ/DG)

Refik Halit Karay, *Sürgün*, İstanbul 1964. (RHK/S)

Ayla Kutlu, *Tutsaklar*, İstanbul 1983. (AK/T)

_____, *Emir Bey’in Kızları*, Ankara 2006. (AK/EK)

_____, *Bir Göçmen Kuştı O*, Ankara 2008. (AK/BGO)